

AQLIY RIVOJLANISHIDA CHEKLOV BO'LGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA DIFFERENSIAL YONDASHUV

Babajanova Dildora Xusinbayevna.

+998938660784 dildora1084@gmail.com.

ALFRAGANUS UNIVERSITY

Defektologiya yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: **Karimova Zulfiya Abduraxmanovna**

ALFRAGANUS UNIVERSITY pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida cheklov bo'lgan bolalar bilan ishlashda differensial yondashuvning ahamiyati, bu yondashuv orqali ta'lim-tarbiya jarayonida erishiladigan samaradorlik, individual ehtiyojlarni hisobga olish tamoyillari hamda maxsus pedagogik amaliyotdagi dolzarb usullar yoritilgan.

Kalit so'zlar: differensial yondashuv, aqliy cheklov, maxsus pedagogika, individual dastur, ijtimoiy moslashuv, korreksion ta'lim, defektolog

Kirish

Aqliy rivojlanishida cheklov bo'lgan bolalar — bu kognitiv, nutqiy va ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasi norma ko'rsatkichlaridan orqada qolgan bolalar guruhidir. Bunday bolalar bilan ishlashda yagona standart yondashuvlar yetarli samara bermaydi, balki har bir bolaning ehtiyojidan kelib chiqib tuzilgan differensial yondashuv talab etiladi. Bunday yondashuvda bolaning rivojlanish darajasi, o'zlashtirish sur'ati, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy sharoitlari hisobga olinadi.

Differensial yondashuvning asosiy tamoyillari — bu bolaning individual rivojlanish xaritasini ishlab chiqish, o'quv dasturlarini moslashtirish, ijtimoiy muhitga integratsiyani ta'minlash va tarbiyaviy jarayonni shaxsga yo'naltirishdir. Aqliy cheklovga ega bolalar nafaqat bilish jarayonlarida, balki emotsional-intellektual rivojlanishda ham o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu bois ularning tarbiyalanishi va o'qitilishi har tomonlama sinchiklab ishlab chiqilgan yondashuvni talab etadi.

Amaliyotda ko'plab defektologlar va maxsus pedagoglar differensial yondashuvni ishlab chiqishda quyidagi yo'nalishlarni asos qilib oladilar:

- Bola psixofizik holatini tahlil qilish asosida o'quv yuklamasini belgilash
- O'quv va tarbiyaviy metodlarni o'zlashtirish darajasiga mos tanlash
- Mashg'ulotlarda ko'p sezgi kanalini (vizual, taktil, eshitish) jalb etish
- Bolani mustaqil harakatga undaydigan interaktiv vositalardan foydalanish

- Psixologik muvozanatni qo‘llab-quvvatlash uchun emotsional-ijobiy muhit yaratish

Differensial yondashuvda har bir bola uchun individual rivojlantiruvchi dastur (IRD) ishlab chiqiladi. Bu dasturda bola qaysi sohalarida zaif, qaysi yo‘nalishlarda imkoniyati yuqoriroq ekanligi aniqlanadi. Masalan, ba’zi bolalar nutqda sust bo‘lsa-da, vizual materiallar asosida yaxshiroq o‘zlashtiradi. Shunday bolalar bilan grafiklar, rasmlar, topshiriqlar, piktogramma va rangli sxemalar asosida ishlash yaxshi natija beradi.

Shuningdek, aqliy cheklovga ega bolalarning ijtimoiy moslashuvi ham differensial yondashuvning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bolaga oddiy kundalik hayotiy ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich o‘rgatish, muloqotga kirishish usullarini ishlab chiqish, ijtimoiy me‘yor va qadriyatlarni singdirish orqali jamiyatga integratsiyalashuvga yordam beriladi. Bunda oilaning, sinfdagi sog‘lom bolalarning, psixolog va pedagoglarning faol ishtiroki muhimdir. Differensial yondashuvning yana bir muhim tamoyili — bu ko‘p darajali o‘quv jarayonini tashkil qilishdir. Ya‘ni aqliy rivojlanishi cheklangan bolalar uchun ta‘lim jarayonida bir xil material har xil shakllarda, turli darajada murakkablikda va turli vositalar yordamida taqdim etiladi. Bu orqali bola o‘ziga qulay uslubda bilimlarni o‘zlashtira oladi. Bu yondashuv bolaning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilishiga yordam beradi, shuningdek, o‘z o‘rnini his qilgan holda darsda ishtirok etish motivatsiyasini oshiradi.

Shuningdek, differensial yondashuvda o‘rganishga qaratilgan psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlash ham muhim hisoblanadi. Bolaning shaxsiy xususiyatlari — diqqat, xotira, emotsional barqarorlik, tashabbuskorlik darajasi — aniqlanib, unga mos tarbiyaviy strategiyalar qo‘llaniladi. Bu jarayonda psixologik diagnostika, test va kuzatuvlar yordamida individual xarakteristikalar aniqlanadi va dars jarayoni shunga moslashtiriladi.

Ko‘p hollarda aqliy rivojlanishida cheklov bo‘lgan bolalarda nutqiy muammolar, ijtimoiy muloqotda sustlik va sezgirlik yetishmovchiligi kuzatiladi. Shu bois nutqni rivojlantirish va kommunikatsion kompetensiyalarni shakllantirish har qanday pedagogik faoliyatning ajralmas qismi bo‘lib qoladi. Mashg‘ulotlarda bola gapirishga undaladi, savollarga javob berishga, mulohaza yuritishga rag‘batlantiriladi.

Bundan tashqari, zamonaviy defektologik amaliyotda modul asosidagi yondashuvlar ham keng qo‘llanilmoqda. Har bir modul bola rivojlanishining muayyan aspektiga (nutq, mantiqiy fikrlash, motorika, hissiy-emotsional holat) qaratiladi va har modulda aniq maqsadlar, o‘quv topshiriqlari va monitoring vositalari belgilanadi. Bu uslub o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tizimli va nazorat ostida olib borishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, aqliy cheklovli bolalar bilan ishlovchi pedagoglarning o‘zi ham doimiy ravishda malaka oshirib borishi zarur. Ular uchun tashkil etiladigan seminar-treninglar,

amaliyot darslari, tajriba almashish anjumanlari pedagogik yondashuvlarni boyitadi va har bir bola bilan samarali ishlash imkonini yaratadi.

Differensial yondashuv faqat o'qituvchi emas, balki oilani ham faol ta'limiy muhitga jalb qilishni talab qiladi. Ota-onalar bolaga qanday yondashish, mashg'ulotlarni qanday tashkil etish, ruhiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash usullarini egallashlari kerak. Shunday qilib, bola uchun maktab va uyda mos keluvchi, bir-birini to'ldiruvchi rivojlanish muhiti yaratiladi.

Aqliy rivojlanishida cheklov bo'lgan bolalar bilan ishlashda differensial yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirishda inklyuziv ta'lim tamoyillarini hisobga olish muhimdir. Bu tamoyillar har bir bolaga teng imkoniyat yaratish, uni umumiy ta'lim tizimiga moslashtirish va uning psixologik holatini e'tiborga olishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, maxsus sinflarda yoki inklyuziv guruhlarda ishlovchi pedagoglar individual yondashuvni har bir bolaning jismoniy va aqliy imkoniyatlariga moslab qurishi kerak bo'ladi.

Differensial yondashuv, shuningdek, ko'p yo'nalishli intervensiya usullarini o'z ichiga oladi. Bu degani, bolaga yordam faqat ta'lim jarayoni bilan chegaralanmaydi, balki unga psixologik, ijtimoiy va tibbiy qo'llab-quvvatlash ham beriladi. Masalan, defektolog, logoped, psixolog va nevropatolog kabi mutaxassislarning jamoaviy ishlashi orqali har bir bola uchun ko'p tarmoqli rivojlantiruvchi muhit yaratiladi.

Amaliy mashg'ulotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalar bilan muntazam tarzda differensiallashtirilgan sensor-motor mashqlarni o'tkazish ularning nafaqat harakat koordinatsiyasini, balki diqqat, xotira va tafakkurini ham rivojlantiradi. Jumladan, rangli bloklar bilan ishlash, shakllarni ajratish, pazllar yig'ish, taktil materiallardan foydalanish bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi.

Pedagoglar tomonidan qo'llanilayotgan ko'rgazmali-didaktik vositalar (maxsus rasimli kartochkalar, interaktiv doskalar, tovushli o'quv qurilmalari) bolalarning nutqiy va vizual idrokini kuchaytiradi. Shu bilan birga, topshiriqlarni oddiydan murakkabga qarab tuzish bolani o'rganish jarayoniga qadam-baqadam moslashtirishga xizmat qiladi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, emosional fonni ijobiy shakllantirish, bolalarning o'zini erkin tutishini ta'minlash, ularga mehribon, lekin talabchan muomala ko'rsatish ularning psixologik holatini barqarorlashtiradi. Natijada, ular mashg'ulotlarga ishtiyoq bilan qatnashadi, o'z fikrini ifodalashga harakat qiladi, ijtimoiy muloqotga kirisha boshlaydi.

Differensial yondashuvda doimiy monitoring ham muhim o'rin tutadi. Har bir bolaning yutuqlari, qiyinchiliklari, psixofizik holatidagi o'zgarishlar maxsus kuzatuv jurnallari yoki elektron platformalar orqali muntazam qayd etilib boriladi. Bu ma'lumotlar asosida pedagoglar kelgusi ish rejasini shakllantiradi, kerakli tuzatishlar kiritadi.

Bugungi kunda differensial yondashuvda zamonaviy texnologiyalar, jumladan, interaktiv o'yinlar, nutq rivojlantiruvchi dasturlar, multimediali o'quv vositalari keng qo'llanilmoqda.

Bu vositalar bolaning darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, o'rganishdagi murakkab jarayonlarni sodda va tushunarli qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bolaning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda teatr elementlari, rolli o'yinlar, emotsional ifoda mashqlari ham muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Aqliy rivojlanishida cheklov bo'lgan bolalar bilan ishlashda differensial yondashuv samarali pedagogik strategiya bo'lib, har bir bolaning imkoniyatini to'g'ri baholash, unga mos sharoit yaratish va ijtimoiy integratsiyani ta'minlash imkonini beradi. Bunday yondashuv o'z navbatida nafaqat bolalarning intellektual, balki emotsional, axloqiy va kommunikativ rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa ularning jamiyatga moslashish, mustaqil hayotga tayyor bo'lishiga asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova M.X. "Maxsus pedagogika asoslari", Toshkent, 2022
2. Vygotskiy L.S. "Psixologik rivojlanish va differensial ta'lim", Moskva, 2020
3. G'aniyeva D. "Aqliy zaif bolalar bilan ishlash usullari", Andijon, 2021
4. UNESCO Inclusive Education Report, 2023
5. Defektologiya. Ilmiy-uslubiy jurnal, 2024-yil 1-son